

TO HELL MED DEM ALLIHOP!

Om flersprogethed og fremmedgørelse i Elmer Diktonius' roman *Janne Kubik*

En af de mange måder litteratur kan forme og lege med sit materiale på er ved at blande sprog og dialekter. Den finlandssvenske forfatter Elmer Diktonius' *Janne Kubik*, som skildrer den finske borgerkrig og dens følger, er et pragteksempel på en sådan litterær sprogblending.

AF SUNE GREGERSEN

ILLUSTRATION AF BØRDIS ERLA ZOEGA

I vinteren og foråret 1918 udkæmpedes i det nyligt selvstændige Finland en blodig borgerkrig mellem arbejderklasse, "røde", på den ene side og borgerskab, "hvide", på den anden. Tiden under og efter denne borgerkrig danner ramme om Elmer Diktonius' *Janne Kubik* fra 1932. Gennem bogens ti kapitler og et efterfølgende kommentarafsnit stifter vi bekendtskab med skikkelsen Janne Kubik ved punktnedslag i hans liv som skiftevis rødgardist, krigsfange, smugkroejer og højreradikal. Romanens første halvdel foregår under borgerkrigen, mens den anden skildrer Jannes skæbne efter "händelserna 1918". Romanen hører til blandt de vigtigste i den finlandssvenske litteraturhistorie, både på grund af dens engagement i sin samtid og dens sproglige og litterære normbrud. Forfatteren giver selv romanen genrebetegnelsen "ett träsnitt i ord" på grund af dens fragmentariske og groft tilskårne karakter, og dette "primitiv[e] porträtt", som det hedder i forordet, kan både give os indsigt i hvordan litteraturen kan forholde sig til en sprogligt heterogen omverden, og hvordan denne flersprogethed kan udnyttes litterært. Dette vil jeg vende tilbage til efter en beskrivelse af romanens sproglige baggrund og en gennemgang af dens handlingsforløb.

SVENSK I FINLAND

Der har eksisteret et svensktalende mindretal i den vestlige og sydlige del af Finland i hvert fald siden

den tidlige middelalder. Frem til 1809, hvor Finland overgik fra svensk til russisk herredømme, var svensk desuden enerådende som administrationssprog, og det fortsatte med at have en central stilling i embedsværket og uddannelsessystemet op gennem det 19. årh. Efter selvstændigheden fra Rusland i 1917 og borgerkrigen i 1918 fik Finland sin første demokratiske forfatning i 1919 og en sproglov i 1922, som sikrer finsk og svensk lige rettigheder som nationalsprog (Mattfolk et al. 2004: 220f). På nær en række faglige og officielle termer er det svenske skriftsprog i Finland det samme som i Sverige, men talesprogene har aldrig været identiske. Dels har de forskellige finlandssvenske dialekter over århundreder udviklet deres egne særegenheder eller bevaret oldnordiske træk som er forsvundet fra rigssvensk, dels har sprogets tætte kontakt med finsk også i standardsproget sat sig varige spor, særlig fonetisk. En puristisk sprogholdning der forsøger at holde finlandssvensk så tæt på sverigesvensk og så fri af finsk indflydelse som muligt, har spillet en vigtig rolle i den offentlige debat siden det 19. årh. og kommer bl.a. til udtryk i Hugo Bergroths indflydelsesrige værk *Finlandssvenska med den sigende undertitel "Handledning til undvikande av provinsialismer i tal och skrift"* (Bergroth 1928).

Litteraturkritikeren Fredrik Hertzberg har opsummeret baggrunden for purismen som "en framväxande

rådsla att förlora kontakten till moderlandet Sverige, en rådsla att absorberas av den framväxande finskheten, att inte längre bli förstådd av svensken" (Hertzberg 2004: 6f). En sådan frygt er imidlertid ikke at spore nogen steder i Janne Kubik, som på sit talesprogsnære og finskpåvirkede svensk måske i lige så høj grad absorberer finskheden i det svenske som omvendt. Diktonius, som tilhørte den svensksprogede minoritet, men talte begge sprog flydende, oversatte senere selv Janne Kubik til finsk, og flere har i løbet af bogens receptionshistorie peget på romanens umiskendelige finskhed trods det svenske sprog. "Boken är helt enkelt tänkt på finska från början", mener fx litteraten Thomas Warburton (1951: 237). Som en anden litteraturforsker, Tapani Ritamäki, bemærker, markeres finskheden allerede ved farvevalget i romanens første afsnit, som beskriver en mørkeblå himmel over et hvidt snelandskab (Ritamäki 2000: 33).

EN RØDGARDIST OG HANS DEROUTE

I dette snelandskabs bidende kulde står rødgardisten Janne Kubik på vagt og prøver at holde hovedet klart ved at recitere dagens løsen: "Re, re, revo. Re, revo. Han lugnar sig: början går – och då den går kommer nog slutet, lutionen, av sig själv. Ett underligt ord det där 'revolution'" (s. 15). Der anes allerede på bogens første sider en vis distance til de politiske begivenheder Janne befinder sig midt i, og i det følgende kapitel drømmer han sig tilbage til en sommerudflugt som barn til landsbyen Nurmijärvi. Siden er vi med når Janne og de andre røde revolutionære drikker sprit og spiser sardiner og bliver misundelige over kompagnichefen Martelins affære med en af lejrens rødekorssøstre, og i det næste kapitel får vi endnu et glimt af Jannes liv før borgerkrigen, som ung havnearbejder. Selv om Janne fremstår som en plaget og ustabil karakter, som "tycker synd om sig själv, känner sig så ensam här i världen" (s. 39), er der i bogens første halvdel alligevel en antydning af optimisme og tilhørighed, særlig i de to kapitler der foregår før krigen. I det femte kapitel ændrer begivenhedernes gang sig dog brat da en russisk matros kommer halsende ind i lejren og meddeler at de hvide har besejret de røde i Tammerfors, en sejr som siden skulle vise sig afgørende for udfaldet af krigen. Jannes kompagni må flygte, og det sidste læseren oplever af krigen, er at kompagnichefens elskerinde under flugten føder i en slæde. I det følgende kapitel er krigen slut, og Janne sidder i en overfyldt, ildelugtende fangelejr og tygger græs. Han mindes en aften i lejren hvor han så en af vagterne brække armen på den yngste krigsfange, en ti-tolvårs dreng, en detalje Diktonius i kommentarafsnittet forsikrer er inspireret af virkelige hændelser. Oplevelsen og fangeskabet i det hele taget har en

voldsom virkning på Janne, og igen søger han trøst i barndomsminderne fra Nurmijärvi: "Inte minnas, får ej minnas; glömma, glömma [...] Minnas helt anorlunda somrar, den mänskliga tidens, Jannes gamla somrar" (s. 92).

Efter krigen og tiden i fangelejren går det ikke Janne meget bedre. Han stikker en medbejler til kvinden Elin ned med sin lommekniv, sin puukko, men får kun to år da hans rival overlever, meddeler kommentarafsnittet. Senere ernærer Janne sig under forbudstiden som smugkroejer og alfons og drømmer om et liv blandt høje herrer, om at "ha bilar och motorbåtar och bo i marmorpalats och sova med änkekejsarinnor!" (s. 118). Igen oplyser kommentaren at Janne ender bag tremmer. I bogens hæsblæsende næstsidste kapitel "Monolog i muilutusbilen" er en svært beruset Janne chauffør ved en skjutsning, en af de ulovlige deportationer af politiske modstandere over den finsk-sovjetiske grænse som den højreradikale Lapporörelsen stod for i årene omkring 1930. Janne har nu skiftet side fra rød revolutionær til fascistisk selvtægtsmand, og under sin monolog til den tilfangetagne, som er gengivet i en slangpræget og talesprogsnær finlandssvensk sprogform, japper han selv sikkert derudad om Lapporörelsens store planer for Finland og sine egne bedrifter under krigen, selvfølgelig uden at røbe at han tilhørte tabersiden. Det fornyede politiske engagement stikker dog ikke dybere end at skjutsningen må afbrydes da Janne og hans to kumpaner løber tør for sprit. Den monologiske form gør det kun endnu tydeligere hvor løgnagtigt og selvretfærdigt et menneske Janne er blevet. Hvor han i bogens først halvdel måske nok fremstår opportunistisk og driftstyret, påkalder han sig alligevel læserens sympati, en sympati som dog træder i baggrunden som bogen skrider frem og han virker stadig mere ubehagelig og egoistisk. Samtidens blandede reception af romanen synes netop at have skyldtes at hovedpersonen blev opfattet som utiltalende (Ritamäki 2000: 35).

Men det er en af Janne Kubiks hovedpointer at denne slags menneske findes og formes af de begivenheder som udspiller sig i dets liv, og selv om der ikke gives nogen entydig årsagsforklaring, sker forandringen med Janne ret mærkbart efter borgerkrigen og fangelejren. Det antydes i kommentarafsnittet at det på forhånd er dømt til at gå galt med en karakter som Jannes, omstændighederne taget i betragtning – uden at der i øvrigt undskyldes for hans handlinger. I kommentaren til hans knivstikkeri hedder det: "Att han ristade sin runa med puukkon berodde på lynnet och omgivningen – i Spanien skulle han ha dräpt

en svart tjur på en solrød arena, i USA strypt en storstad med en bankkrasch" (s. 172f). Janne Kubik kan ses som en nøgternt konstaterende fremlæggelse af den skade massebevægelser og borgerkrig (og spritforbud) over på mennesker. Men det er også en samtidsroman om følgerne af en specifik borgerkrig, som på både indholds- og udtrykssiden er fast forankret i tid og sted. Dels henvises der gennem hele romanen til faktiske – og på udgivelsestidspunktet stadig aktuelle – begivenheder og fænomener som slaget om Tammerfors, Lapporörelsen og aviserne *Työmies* ("Arbejderen") og *Tiedonantaja* ("Informanten"), dels skabes der gennem de fremmedsproglige indslag i den i forvejen lokalprægede sprogform en stedsspecificitet som er i direkte kontrast til Hugo Bergroths ideal om at finlandssvenske forfattere skulle skrive et svensk som ikke ville volde nogen svenske læsere besvær (Bergroth 1928: 20).

“Janne Kubik kan ses som en nøgternt konstaterende fremlæggelse af den skade massebevægelser og borgerkrig (og spritforbud) over på mennesker. Men det er også en samtidsroman om følgerne af en specifik borgerkrig, som på både indholds- og udtrykssiden er fast forankret i tid og sted.”

LITTERÆR FLERSPROGETHED

Den israelske litteraturforsker Meir Sternberg har i en artikel fra 1981 foreslået en typologi over de forskellige måder litterære tekster kan mediere et sprogligt heterogent objekt, altså hvordan flersprogethed på fabula- eller handlingsniveau kommer til udtryk på sjuzet- eller fortællingsniveau (1). Sternberg diskuterer først og fremmest repræsentationen af forskellige sprog i samme tekst, men typologien lader sig uden videre anvende til at beskrive andre former for sproglig heterogenitet, som fx social eller dialektal variation. Sternberg bruger begrebet udtryksoverensstemmelse ("vehicular matching") om direkte gengivelse af sproglig heterogenitet som forudsætter at læseren kan forstå den pågældende sprogform, som fx blandingen af cockney og standardengelsk i G.B. Shaws *Pygmalion* eller med et eksempel fra den danske

litteraturhistorie de mange passager på højtysk og nedertysk i Leonora Christinas Jammers *Minde*. Langt hyppigere end udtryksoverensstemmelse er imidlertid en række homogeniseringskonventioner, forskellige former for tilpasning eller omformning af en sprogligt heterogen handling i teksten, som mere eller mindre tydeligt kan gøre opmærksom på denne heterogenitet (2). Sternberg skelner mellem fire forskellige typer af homogenisering. Selektiv reproduktion betegner brugen af kortere eller længere fragmenter på et andet sprog til at markere at kommunikationen egentlig foregår på dette. I modsætning til udtryksoverensstemmelse forudsættes der ikke mere end den allermest grundlæggende kompetence i sproget fra læserens side, og ofte har reproduktionen karakter af hvad Sternberg kalder mime-tisk kliché, som fx inddragelsen af velkendte udråb eller bandeord fra det pågældende sprog ("Damn!", "Donnerwetter!"). Verbal transponering betegner fremmedsproglig interferens i tekstens ortografi, ordforråd, grammatik eller idiomatik. Her markeres den sproglige heterogenitet ikke ved afvigende enkeltglosser, men ved en strukturel eller semantisk afsmitning på tekstens hovedsprog som i en for direkte oversættelse. Ernest Hemingways gengivelse af spanske replikker i *Hvem ringer klokkerne for?* nævnes som eksempel. Interferens kan naturligvis også ske på fabulaniveau, når en person i teksten ikke taler sit modersmål – Sternbergs begreb betegner dog udelukkende afsmitning fra fabula til sjuzet. Konceptuel refleksion bruges når et bestemt verdenssyn eller værdisæt træder frem i teksten, "producing the impression of heterolingualism through culturally typical (or typified) topics, interests, attitudes, realia, forms of address, fields of allusion, or paralinguistic features like gesticulation" (Sternberg 1981: 231). Handlingens flersprogethed kommer altså til udtryk ved kulturel eller pragmatisk afsmitning på fortællingen snarere end ved egentlige fremmedsproglige elementer. Endelig betegner eksplicit attribuering den direkte angivelse af at et brudstykke af teksten repræsenterer et andet sprog på fabulaniveau. Johannes V. Jensen bruger denne teknik i *Kongens Fald*, hvor replikker på dansk flere steder er forsynet med et "sagde han på tysk" eller lignende.

Sternbergs fire homogeniseringskonventioner er alle i spil på forskellig vis i Janne Kubik. Tekstens primære sprog er svensk, men de dialektale og fremmedsproglige indslag vidner om at vi hverken befinder os i Sverige eller i et svensktalende miljø. Selektiv reproduktion af finske glosser forekommer enkelte steder i teksten (puukko, perkele!), og der anvendes i vid udstrækning specifikt finlandssvenske udtryk

og udtaler (påra for potatis, halsa for omfamna, is int for låt bli, da. lad være). Nogle udtryk oversættes direkte fra finsk, som går förbi i stedet for svensk går över og begrebet ödegranens tårar for hembränt. Dobbeltkonsonanten i pikkusmä markerer den finske udtale af et præfiks med betydningen bitte-, på finlandssvensk piku-. Her er der altså tale om den idiomatiske og den ortografiske form for verbal transponering. Konceptuel refleksion er tydeligst til stede i form af begreber og fænomener som er specifikt finske, bl.a. realia som navne på aviser og sted- og personnavne, og forekomsten af finske sange i svensk oversættelse ("Lilla finska folket / kastar av sig oket"). Men der er måske også en særlig finsk grundtone til stede i den jordnære og usentimentale skildring af volden og "det förlossande raseriet", som forfatteren selv kalder det i kommentarafsnittet (s. 173). Som nævnt har flere læsere bemærket en udpræget finshed i romanen (Warburton 1951: 237f; Tidigs 2008: 687f), og Julia Tidigs påpeger at denne fremstilling af noget essentielt finsk – og i særdeleshed af den essentielt eller stereotypet finske mand – også styrkes gennem valget af de finske ord der reproduceres, nemlig udråb, eder og puukko, det hyppigst forekommende finske ord i teksten. Her virker konceptuel refleksion og selektiv reproduktion altså sammen. Eksplicit attribuering forekommer kun et enkelt sted, nemlig ved den fulde russisktalende ester Jenisejevs replik: "Tjusiga jänta, skroderar Jelisejev; krasivaja flikushka, Nevski prospekt, krasnaja lampa, votvot! Ingen vet vad han menar men fint måtte det vara; är ju nästan ryss, est, eldare i ryska flottan, sett Svarta havet och hela världen" (s. 36). Samtidig reproduceres hans russiske glosler, og teksten pointerer selv at det er ligegyldigt hvis læseren ikke forstår dem; det gør Jenisejevs kammerater nemlig heller ikke.

Usikkerheden om hvad der siges, og nogle steder også om hvilket sprog der egentlig tales, forstyrrer læsningen og har med den russiske litteraturforsker Viktor Sjklovskijs (1971: 52) terminologi en fremmed- eller underliggende effekt, som medfører en "frigørelse från varseblivningens automatism" (3). Usikkerheden forekommer igen i Jannes finlandssvenske monolog, "som sannolikt representerar finska" (Tidigs 2008: 687), og i den forpustede russiske matros' gebrokkne advarsler ("skjuta bombom, Tammerfors brinna, vita Tammerfors, röda springa", s. 64). Tidigs (2008: 688) ser de selektivt reproducerede russiske ord i denne passage som indikator for at der i virkeligheden tales russisk, men det kan også være et eksempel på interferens på fabulaniveau. Uanset hvad understreger de sproglige vanskeligheder og den finske vagts udtalte mistillid til russeren effektivt dennes status af fremmed. I bogens sidste kapitel findes et andet eksempel

på selektiv reproduktion da den engelske styrmand på det skib Janne arbejder på, står og bander over Finland og sin besætning. Som den første udefrakommende person i romanen der ikke har været involveret i hændelserne under og efter borgerkrigen, kan styrmanden ses som en repræsentant for omverdenens syn på den spæde nationalstat Finland. Som skibet sejler bort og læseren forlader landet, får det en sidste afskedssalut med på vejen, der som en samlet eksamenskarakter opsummerer Finlands præstation: "Såna svinpålsar hela högen – to hell med dem allihop!".

“Når normen om sproglig og ortografisk homogenitet brydes i Janne Kubik, tvinges vi til at forholde os til de afstande mennesker imellem som sproglige og kulturelle barrierer forårsager, tydeligst i kapitlet med den russiske matros.”

NORMBRUD OG GREB

Romanen Janne Kubik udspringer altså af og afspejler en tid med store politiske, sociale og sproglige brydninger, og netop denne periode har produceret noget af den vigtigste svensksprogede litteratur i Finland. Fredrik Hertzberg ser de – i øvrigt meget forskelligartede – sproglige normbrud hos Elmer Diktonius og to andre finlandssvenske modernister, Gunnar Björling og Henry Parland, som led i både et sprogpolitisk forsvær for hverdagssproget og en æstetisk udnyttelse af det (Hertzberg 2004: 7). Det sidste er væsentligt at understrege, for tilstedeværelsen eller fraværet af noget hverdagsligt, af en genkendelig sprogvariation, er ikke bare et spørgsmål om mimesis, men et æstetisk valg, et underliggende greb (Sjklovskij 1971: 51). Det kan forekomme paradoksalt at replikindividualisme og sprogblending kan virke underliggende når vi fra virkeligheden har den erfaring at alle mennesker taler forskelligt, men skriftsprogets ortografiske og stilistiske konventioner gør os vant til at skrift skal se ud på en bestemt måde. Der skal ikke mange dialektord, afvigende stavemåder eller selektivt reproducerede glosler fra et fremmedsprog til før formen insisterer på læserens opmærksomhed.

Når normen om sproglig og ortografisk homogenitet brydes i Janne Kubik, tvinges vi til at forholde os til de

afstande mennesker imellem som sproglige og kulturelle barrierer forårsager, tydeligst i kapitlet med den russiske matros. Samtidig giver Jannes finlandssvenske og finske indslag et indtryk af en mundtlighed og en umiddelbarhed som til en vis grad gør det ud for de "psykologiska reflexioner" som forfatteren efter eget udsagn har været tvunget til at genne hen i parateksten, og de forankrer handlingen i tid og rum. Sproget formidler ikke blot en fiktion, det fungerer også inden for rammerne af denne fiktion som en steds- og identitetsmarkør og som en markør for en bestemt sprogholdning. Janne Kubik lader sig altså ikke bare tematisk, men også sprogligt, læse som en indigneret samtidsskildring, men selv om krigen anskues fra de rødes, tabernes, side, glorificeres ingen. Selv ledstillingen vidner om at valget mellem den ene eller den anden massebevægelse for et menneske som Janne skyldes overlevelse før ideologi: "Då bliver det röda gardet, för matens och bostadens skull – och för att kapitalisterna utsuger världen" (s. 60). Den kritiske brod rettes ikke mod enten den hvide eller den røde lejr, men mod det had og den fremmedgjorthed som danner fundament for sådanne massebevægelser, og som kun bliver værre af deres sammenstød og de krigshandlinger det medfører.

NOTER

- (1) Begrebsparret *fabula* og *sjužet* går tilbage til den russiske formalisme, bl.a. Viktor Sjklovskij og Boris Tomasjevskij, og oversættes på engelsk gerne til *story* og *plot*. Der findes ikke nogen etablerede danske oversættelser af begreberne. *Handling* og *fortælling* kan måske bruges, så længe man holder sig for øje at handlingen altså er begivenhedernes forløb i den fiktive verden, og fortællingen den måde dette er udtrykt i teksten.
- (2) Sternberg omtaler desuden kort en tredje mulighed med den noget obskure term "vehicular promiscuity", dvs. sprogligt heterogen tekst som ikke har som hovedformål at repræsentere sproglig heterogenitet på fabulaniveau, og giver som eksempel James Joyces *Finnegan's Wake*. Desuden findes der naturligvis litteratur som er sprogligt homogen fordi den foregår i et miljø hvor en enkelt sprogform er enerådende. Sternberg kalder dette *referentiel restiktion* og nævner Jane Austens romaner som eksempel (Sternberg 1981: 223f).
- (3) "Underliggørelse" er den almindeligste danske oversættelse af Sjklovskijs russiske term *ostraneniye* (af *strannyj* "mærkelig, sær"). Sjklovskijs svenske oversætter kalder det "främmandegöring".

LITTERATUR

- Bergroth, Hugo (1928 [1917]). *Finlandssvenska. Handledning til undvikande av provinsialismer i tal och skrift*, 2. udg. Helsingfors: Forfatterens forlag.
- Diktonius, Elmer (1981 [1932]). *Janne Kubik. Ett träsnitt i ord*. Genoptryk efter originaludgaven. Bromma: Fripress.
- Hertzberg, Fredrik (2004). "Och att brott mot den språkkonvention". Den finlandssvenska modernismens språkbrott i sociohistorisk belysning". *Språkbruk* 1, s. 5-8.
- Mattfolk, Leila, Åsa Mickwitz & Jan-Ola Östman (2004). "Finlandssvensk språknormering". *"Det främmande" i nordisk språkpolitik* (red. Helge Sandøy & Jan-Ola Östman), s. 219-52. Oslo: Novus.
- Ritamäki, Tapani (2000). "Diktonius som samtidsförfattare". *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier* (red. Agneta Rahikainen, Maria Antas & Marit Lindqvist), s. 29-41. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Sjklovskij, Viktor (1971 [1917]). "Konsten som grepp" (overs. Bengt A. Lundberg). *Form och struktur* (red. Kurt Aspelin & Bengt A. Lundberg), s. 45-63. Stockholm: Pan/Norstedts.
- Sternberg, Meir (1981). "Polylingualism as Reality and Translation as Mimesis". *Poetics Today* 2:4, s. 221-39.
- Tidigs, Julia (2008). "Upplösta språkgränser? Flerspråkighet i Elmer Diktonius *Janne Kubik*". *Gränser i nordisk litteratur*, bd. 2 (red. Clas Zilliacus, Heidi Grönstad & Ulrika Gustafsson), s. 685-92. Åbo: Akademis förlag.
- Warburton, Thomas (1951). *Finlandssvensk litteratur 1898-1948*. Helsingfors: Forum.

Sune Gregersen (f. 1988) er kandidatstuderende i Lingvistik ved Københavns Universitet.

